

هویت ایرانی در داستان‌ها و استعاره‌های تاریخ مصور بیهقی از دوره غزنویان

چکیده

هویت یکی از پیچیده‌ترین مفاهیم در حوزه علوم انسانی و اجتماعی به شمار می‌رود؛ پدیده‌ای چند وجهی که مبانی و معانی گوناگونی را از مناظر مختلف نمایان می‌سازد. در یک نگاه کلی می‌توان هویت را حاصل دیالکتیک نظام ذهنی و ساختار اجتماعی و فرهنگی قلمداد نمود. با اتخاذ نگاه هویتی، تاریخ گزارش صرف رویدادها و وقایع نیست و مورخ تنها یک گزارشگر ایستا و غیرفعال به نظر نمی‌رسد، بلکه مورخ و اثرش، دارای هویت هستند که در ساختار کلی دیگر هویت‌ها معنا می‌یابند. هویت ملی زیرمجموعه‌های متعددی دارد که مهم‌ترین آن، اهمیت به زبان در ابعاد مختلف آن، توجه به فرهنگ ملی و باستانی و اشاره به باورها و عقاید کهن ملی است. تاریخ بیهقی یکی از آثار تاریخی ارزشمند از تاریخ ایران در دوره اسلامی است. بررسی هویت ایرانی در این اثر، مسئله‌ای قابل تأمل است. این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که هر چند عصر غزنوی را باید دوران «ضعف هویت ایرانی» قلمداد نمود و علت اصلی آن ایرانی نبودن رگ و ریشه حاکمان و نفوذ خلفای بغداد در ایران بوده است، اما بیهقی همانند فردوسی، دیگر خراسانی احیاکننده ادب فارسی، آستین همت بالا زده و در لابه‌لای تاریخش به بیان آداب و رسوم کهن ایرانی، مراسم‌های ملی و اشعار و امثال ایرانی پرداخته است. بیهقی در خلال ذکر تاریخ به مناسبت‌های مختلف از شاعرانی چون رودکی، عنصری، بو حنیفه اسکافی، دقیقی لیبی و برخی شعرای ناشناس ابیاتی را نقل کرده تا گامی در جهت حفظ و اشاعه زبان و ادب فارسی و احیای فرهنگ ایرانی داشته باشد. وی ۳۱۹ بیت فارسی و ۲۹۰ ضرب‌المثل فارسی را در مجلدات تاریخ بیهقی آورده و در مقابل، تنها ۱۲۸ بیت عربی و ۷۷ ضرب‌المثل عربی به کار برده است. همچنین وی در ۴ مورد به آداب و رسوم کهن ایرانی اشاره کرده است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی رابطه تحولات تاریخی و سیاسی با مقوله هویت ملی.
۲. بررسی زمینه‌های رویارویی و تقابل ایرانیان با پدیده تهاجم فکری اقوام بیگانه و شرح رفتارهای مدنی و مبارزات فرهنگی ابوالفضل بیهقی.

سؤالات پژوهش:

۱. فرآیند هویت در کتاب تاریخ بیهقی چگونه بوده است؟
 ۲. جریانات اجتماعی در دوره غزنوی چه تأثیری بر هویت ملی ایرانیان داشته است؟
- کلیدواژه‌ها:** تاریخ بیهقی، هویت ایرانی، داستان‌ها و استعاره‌های تاریخی، رسوم باستانی

مقدمه

مقوله هویت یکی از مباحث پیچیده‌ای است که با آگاهی بشر و گسترش دانش وی ارتباطی تنگاتنگ دارد و در واقع خودآگاهی افراد از «کیستی جمعی» خود به‌منظور پاسخگویی به پرسش‌های مطرح‌شده در طی زمان است. هنگامی که افراد یک جامعه بدانند که پیشینه تاریخی، فرهنگی، جغرافیایی و دینی‌شان چیست، به هویت جمعی دست می‌یابند. هویت شناسنامه افراد هر جامعه است. شایان ذکر است که هویت یک ملت یا یک قوم به‌خودی‌خود معنایی ندارد بلکه در مقایسه با «دیگری» مطرح می‌شود. تا زمانی که ملتی تصویری روشن از دیگران با کلیه متعلقاتشان نداشته باشند، نمی‌توانند تصویری روشن از خود و متعلقاتشان ارائه دهند. هنگامی که از هویت فرهنگی سخن می‌گوییم نسبت هویت با مفاهیم پیچیده‌ای چون فرهنگ و ملیت، کلافی در هم تنیده را پدیدار می‌سازد که مفهوم هویت را با رویکردهای نظری گوناگون مواجه می‌سازد. این معنا در مورد ایران از اهمیت والایی برخوردار است زیرا منابع هویتی ایرانی در هر دوره‌ای و به نحوی در انباشت هویتی ایرانیان تأثیر گذاشته و هویت فرهنگی ایرانی معاصر را پدید آورده‌اند. آثار و کتب تاریخی همواره یکی از ناقلان و حاملان مهم فرهنگ و تمدن جوامع مختلف محسوب می‌شوند. بررسی این نوع آثار در ایران دوره اسلامی نشان می‌دهد آثاری مانند تاریخ بیهقی نقش مهمی در بازشناسی و واکاوی هویت ایرانی دارند. با توجه به این مسئله مطالعه و بررسی این اثر تاریخی ضروری می‌یابد.

در خصوص پیشینه پژوهش حاضر باید گفت که تاکنون اثر مستقلی به این عنوان به رشته تحریر در نیامده است. با این حال در مورد هویت کتب ارزشمندی توسط استادان دانشگاهی ارجمند تألیف شده است. مقاله «هویت چیست؟» از حامد محقق (۱۳۹۱)؛ در این مقاله نویسنده ضمن توجه به بحران‌های ناشی از بی‌هویتی برخی از جوامع به ریشه‌یابی علل آن پرداخته و راهکار اصلی آن را در پنج چیز از جمله از میان بردن گسست فرهنگی و تاریخی مردم با گذشته خود و بازگشت به خویشتن می‌داند. مقاله‌ای دیگر با عنوان «بحران هویت» از محمدرضا هوشمند (۱۳۹۲)؛ در این مقاله نویسنده ضمن بررسی علل بروز بی‌هویت در میان نسل نوجوان به تأثیر مخرب برخی از شبکه‌های مجازی خارجی پرداخته و ضمن انتقاد از اصحاب رسانه، غنی‌سازی، برنامه‌های آموزشی را به‌عنوان راهکار، توصیه می‌کند. مقاله «شکل‌گیری هویت فردی» توسط هوشنگ رضوند نوشته شده است (۱۳۹۰). نویسنده در این مقاله در صدد است تا ضمن نشان دادن تأثیر فضاها و فرهنگی در شکل‌گیری هویت افراد، به تعامل و تأثیرات متقابل مردم در قبال یکدیگر نیز بپردازد. «هویت چیست و چگونه شکل می‌گیرد؟». مقاله‌ای با عنوان «هویت ایرانی در تاریخ‌نگاری بیهقی و جوینی» توسط اسماعیل حسن‌زاده نوشته شده است (۱۳۸۲)؛ نویسنده در این مقاله فضای سیاسی و اجتماعی عصر دو نویسنده را واکاوی کرده و نظرات آنان را درباره هویت ایرانی بررسی کرده است. با این

تفاسیر پژوهش پیش رو در صدد است تا با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای از میان داستان‌ها و روایات تاریخی بیهقی به چشم‌انداز روشنی از هویت ایرانی در دوره غزنوی دست یابد.

نتیجه‌گیری

بیهقی در جای‌جای کتاب ارزشمند خود یادآور می‌شود که غرض وی از ذکر تاریخ آن است که کتابش مایه عبرت خوانندگان و آیندگان شود، وی در این راستا حکایاتی را از پادشاهان اعصار گذشته می‌آورد و شیوه کشورداری و اداره حکومت آنان را مورد نقد و ارزیابی قرار می‌دهد. وی با اشاره به ماجرای بزرگمهر حکیم وزیر خردمند و دانای انوشیروان اشاره می‌کند که چگونه از دین گبرکان دست کشید و به دین عیسای نبی پیوست و مورد غضب کسری قرار گرفت و بعد از ایام حبس جان خود را از دست داد. آن‌گونه که از فحوای سخن برمی‌آید شخصیت بزرگمهر مورد ستایش و احترام بیهقی و مردم روزگار بزرگمهر است و او را «دانای روزگار» می‌خوانند. این وزیر دانشمند نمونه‌ای از چهره‌های نامدار و خردمند ایران است که به علم سیاست و آیین کشورداری وقوف کامل دارد و آوردن نام او در عصر غلبه ترکان و نفوذ دستگاه عرب تبار بغداد در خراسان به قصد تجدید هویت فرهنگی و ایرانی انجام شده است. هرچند عصر غزنوی را باید دوران «ضعف هویت ایرانی» قلمداد نمود و علت اصلی آن ایرانی نبودن رگ و ریشه حاکمان و نفوذ خلفای بغداد در ایران بوده است، اما بیهقی همانند فردوسی، دیگر خراسانی‌احیاکننده ادب فارسی، آستین همت بالا زده و در لابه‌لای تاریخش به بیان مؤلفه‌های هویت ایرانی یعنی: ۱. آداب و رسوم کهن ایرانی، ۲. مراسم‌های ملی ۱.۳. اشعار و امثال ایرانی، پرداخته است. بیهقی در خلال ذکر تاریخ و به مناسبت‌های مختلف از شاعرانی چون: مصعبی: ۵ بیت، رودکی: ۲۹ بیت، عنصری: ۲ بیت، بو حنیفه اسکافی: ۲۴۸ بیت، دقیقی: ۹ بیت، لبیبی: ۱۵ بیت، اشعاری را نقل کرده تا گامی در جهت حفظ و اشاعه زبان و ادب فارسی و احیای فرهنگ ایرانی داشته باشد. وی بروی هم ۳۱۹ بیت فارسی و ۲۹۰ ضرب‌المثل فارسی را در مجلدات تاریخ بیهقی آورده و در مقابل، تنها ۱۲۸ بیت عربی و ۷۷ ضرب‌المثل عربی به کار برده است. همچنین وی در ۴ مورد به آداب و رسوم کهن ایرانی اشاره کرده است: عید قربان و جشن مهرگان، عید رمضان و جشن مهرگان، عید نوروز، داستان بهرام گور.

منابع و مآخذ:

کتاب‌ها:

- بیهقی، ابوالفضل. (۱۳۸۹). تاریخ بیهقی. به کوشش دکتر خلیل خطیب رهبر، تهران: مهتاب.
- بیهقی، ابوالفضل. (۱۳۷۱). تاریخ بیهقی. به تصحیح علی‌اکبر فیاض، تهران: علم.
- شیخاوندی، داور. (۱۳۸۰). ناسیونالیسم و هویت ایرانی. تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.

رجایی، فرهنگ. (۱۳۸۲). مشکله هویت ایرانیان امروز (ایفای نقش در عصر یک تمدن و چند فرهنگ). تهران: نی.

طبری، محمد بن جریر. (۱۳۶۲). تاریخ طبری. تهران: اساطیر.

مسکوب، شاهین. (۱۳۷۹). هویت ایرانی و زبان فارسی. تهران: فروزان.

مقالات:

بیرانوند، فروزان؛ ملک حسینی، عباس. (۱۳۹۴). «عوامل پایداری هویتی مرکز شهر خرم آباد با تاکید بر قلعه فلک الافلاک». فصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۵، ۳۱۸-۲۹۱.

داوری اردکانی، نگار. (۱۳۸۶). "نمادهای هویت ایرانی و زبان فارسی". مطالعات ملی، شماره ۲، ۲۷-۲.

حسن زاده، اسماعیل. (۱۳۸۲). "هویت ایرانی در تاریخ نگاری بیهقی و جوینی". فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۱، ۶۹-۱۰۰.

یوسفی، علی. (۱۳۸۰). "روابط بین قومی و تأثیر آن بر هویت ملی اقوام در ایران". فصلنامه مطالعات ملی، ش ۸، صص ۴۲-۱۱.

یوسفی، علی و دیگران. (۱۳۷۹). "میزگرد فرهنگ و هویت ایرانی، فرصت‌ها و چالش‌ها". فصلنامه مطالعات ملی، سال دوم، ش ۴، ۶۰-۱۳.